

Ελληνική Δημοκρατία
Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό
Ίδρυμα Ηπείρου

Ψυχολογία της Υγείας

Ενότητα 9 : Τα παιδιά μπροστά
στην απώλεια & το πένθος

Βασιλική Σιαφάκα

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Τμήμα Λογοθεραπείας

Ψυχολογία της Υγείας

Ενότητα 9: Τα παιδιά μπροστά στην απώλεια και το πένθος

Βασιλική Σιαφάκα

Επίκουρος Καθηγήτρια

Ιωάννινα, 2015

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «**Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση**» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.
- Το έργο «**Ανοιχτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο ΤΕΙ Ηπείρου**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Σκοποί ενότητας

Με την ολοκλήρωση της ενότητας, οι φοιτητές θα πρέπει να γνωρίζουν:

- Τι είναι πένθος
- Την αντίληψη της έννοιας του θανάτου στα παιδιά, ανάλογα με το στάδιο γνωστικής ανάπτυξης
- Τα χαρακτηριστικά του πένθους στα παιδιά
- Τα πιθανά προβλήματα μετά την απώλεια
- Τους στόχους παρέμβασης

Περιεχόμενα ενότητας

- Τι είναι πένθος
- Εισαγωγικά: πένθος και παιδί
- Το πένθος στους ενήλικες
- Το πένθος στα παιδιά, ανάλογα με το στάδιο γνωστικής ανάπτυξης
- Οι αντιδράσεις των παιδιών μετά την απώλεια και τα πιθανά προβλήματα
- Ενημέρωση παιδιού για το θάνατο γονέα
- Γενικοί στόχοι παρέμβασης

Πένθος

Πένθος

- Η αντίδραση στην απώλεια
- Το συναίσθημα λύπης, θλίψης που νιώθουμε όταν χάνουμε ένα αγαπημένο μας πρόσωπο

Πένθος & παιδιά (1 από 2)

- **Ο θάνατος ενός γονέα** :συγκλονιστική εμπειρία για το παιδί
Δεδομένα: α. η ελλιπής κατανόηση του κόσμου και
β. η ανωριμότητα των στρατηγικών που διαθέτει για την
αντιμετώπιση δύσκολων καταστάσεων
- Από τι εξαρτάται ο τρόπος με τον οποίο το παιδί
αντιλαμβάνεται το θάνατο και αντιδρά σ' αυτόν;
- Κυρίως από **τις εμπειρίες** που είχε μέσα από την οικογένεια

Πένθος & παιδί (2 από 2)

Απώλεια ενός γονέα ⇒ καταθλιπτικές εκδηλώσεις

Οι αντιδράσεις του παιδιού επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό από τις αντιδράσεις του γονέα που παραμένει στη ζωή

Το πένθος στους ενήλικες (1 από 3)

Ομαλή διαδικασία πένθους

- 1η φάση: Μούδιασμα:** Ακολουθεί αμέσως μετά την απώλεια. Κλονισμός, δυσπιστία ή και άρνηση του γεγονότος
- 2η φάση: Λαχτάρα:** Κλαίει, αναζητά ή αναπολεί το νεκρό. Θυμός και ενοχή. Περίοδος έντονου πόνου και δυστυχίας
- 3η φάση: Αποδιοργάνωση και απελπισία.** Μοναξιά, κατάθλιψη
- 4η φάση: Αναδιοργάνωση.** Αποδοχή της απώλειας και αναπροσαρμογή των στόχων της ζωής

Κάποια από τα στάδια μπορεί να παραλειφθούν, να συγχωνευτούν ή να επαναληφθούν

Το πένθος στους ενήλικες (2 από 3)

Μη φυσιολογικός θρήνος

Όταν το άτομο:

- Αδυνατεί να πενθήσει
- Καθυστερεί να εκδηλώσει το θρήνο
- Ο θρήνος παρατείνεται επ' αόριστον (και εξελίσσεται σε κατάθλιψη)
- Ο θρήνος αλλοιώνεται (υπερβολικές ενοχές και θυμό)

Το πένθος στους ενήλικες (3 από 3)

Χαρακτηριστικά που σχετίζονται με το μη φυσιολογικό
θρήνο

1. Τρόπος θανάτου

(αιφνίδιος, επώδυνος, άδικος, φρικιαστικός)

2. Είδος της σχέσης (εξαρτητική, αμφιθυμική, θάνατος παιδιού κάτω των 20 ετών)

3. Χαρακτηριστικά του ατόμου που παραμένει στη ζωή

Πένθος στα παιδιά & γνωστική ανάπτυξη

Ο θρήνος στα παιδιά

Σημαντικές **ατομικές διαφορές** ⇒ αδύνατο να ακολουθήσουμε έναν τυποποιημένο τρόπο εργασίας

Η ανάπτυξη της **έννοιας του θανάτου** εξαρτάται από:

- ✓ το *γνωστικό* στάδιο του παιδιού
- ✓ το *συναισθηματικό* στάδιο του παιδιού
- ✓ το *σωματικό αναπτυξιακό* στάδιο του παιδιού

Βρεφική ηλικία

Το βρέφος :

- δεν αντιλαμβάνεται την έννοια του θανάτου
- είναι ικανό να διαπιστώσει την απουσία και τη θλίψη των ενηλίκων, που αντικατοπτρίζεται στη συμπεριφορά τους απέναντί του

Βρεφική ηλικία

Απουσία ανεπτυγμένου προφορικού λόγου ⇨

το βρέφος μπορεί να αντιδράσει με

- ✓ διαταραχές ύπνου
- ✓ αλλαγές στο προσωπικό πρόγραμμα διατροφής
- ✓ αδικαιολόγητο κλάμα
- ✓ επίμονες συμπεριφορές ευερεθιστότητας

Παιδιά έως 4 ετών (1 από 4)

Α. Γνωστικό επίπεδο

Προσυλλογιστικό στάδιο

- ❖ Μη κατανόηση της μονιμότητας του θανάτου
«Πότε θα γυρίσει ο μπαμπάς;»
- ❖ Μαγική σκέψη ⇔ ορισμένοι άνθρωποι έχουν υπερφυσικές ικανότητες και το ίδιο αποτελεί το κέντρο του κόσμου

Παιδιά έως 4 ετών (2 από 4)

Α. Γνωστικό επίπεδο

Προσυλλογιστικό στάδιο

- ❖ Η αντίληψη για την αιτιότητα των γεγονότων είναι γύρω από ψυχολογικά κίνητρα:

π.χ. η εισαγωγή του γονέα στο νοσοκομείο έγινε επειδή κάποτε είχε θυμώσει μαζί του

Παιδιά έως 4 ετών (3 από 4)

B. Συναισθηματικό επίπεδο

Το παιδί εκδηλώνει παρόμοιες συναισθηματικές αντιδράσεις στην εξαφάνιση του γονέα, όπου κι αν αυτή οφείλεται

Bowlby: τα βρέφη εμφανίζουν το ίδιο άγχος αποχωρισμού είτε ο γονέας απουσιάζει για λίγες ώρες είτε για μεγάλο διάστημα

Τα μικρά παιδιά δεν μπορούν να παραμείνουν λυπημένα για μεγάλο χρονικό διάστημα

Παιδιά έως 4 ετών (4 από 4)

Γ. Σωματικό επίπεδο

Όταν δεν μπορούν να επικοινωνήσουν με το λόγο, ενδέχεται να εμφανίσουν **σωματικά συμπτώματα:**

- Ενούρηση
- μειωμένη όρεξη
- ταραγμένο ύπνο
- προσκόλληση στον άλλο γονέα
- αυξημένη ευαισθησία σε μολυσματικές ασθένειες

Παιδιά ηλικίας 5-10 ετών

Α. Γνωστικό επίπεδο(1 από 4)

Α. Γνωστικό επίπεδο

Στάδιο της διαισθητικής σκέψης (4-7 ετών)

Στάδιο της συγκεκριμένης λογικής σκέψης (>7 ετών)

→ Ως την ηλικία των **6-7 ετών** :

Αποδίδουν ιδιότητες έμβιων όντων σε άψυχα αντικείμενα

Έχουν αρκετά σαφή άποψη σχετικά με τη ζωή και το θάνατο

→ Στην ηλικία των **8-9 ετών** συνειδητοποιούν ότι ο θάνατος μπορεί να συμβεί και στα ίδια

Παιδιά ηλικίας 5-10 ετών

Α. Γνωστικό επίπεδο (2 από 4)

Κατανόηση εννοιών σχετικών με το θάνατο:

- ✓ **Αποχωρισμός** (κατανοείται από τα παιδιά μέχρι 5 ετών): ο θάνατος συνεπάγεται τον αποχωρισμό από αγαπημένα πρόσωπα ⇒ μοναξιά
- ✓ **Ακινησία:** (κατανοείται από τα παιδιά μέχρι 5 ετών)
- ✓ **Μη αναστρεψιμότητα** (κατανοείται από τα παιδιά μέχρι 6 ετών)

Παιδιά ηλικίας 5-10 ετών

Α. Γνωστικό επίπεδο (3 από 4)

- ✓ **Αιτιότητα** (κατανοείται από τα παιδιά μέχρι 6 ετών):
ο θάνατος έχει πάντα κάποια σωματική αιτία

Τα μικρά παιδιά όμως διατηρούν ορισμένες «μαγικές» απόψεις για τα αίτια του θανάτου
- ✓ **Διακοπή των λειτουργιών** (κατανοείται από τα παιδιά μέχρι 6 ετών):
τα παιδιά πρέπει να μάθουν ότι όταν ένας άνθρωπος πεθαίνει, σταματά να αναπνέει, να μεγαλώνει, να βλέπει κ.ά.

Παιδιά ηλικίας 5-10 ετών

Α. Γνωστικό επίπεδο (4 από 4)

- ✓ **Απουσία αίσθησης** (κατανοείται από τα παιδιά μέχρι 8 ετών): τα μικρά παιδιά δυσκολεύονται να κατανοήσουν ότι οι νεκροί δεν αισθάνονται τίποτα

- ✓ **Καθολικότητα** (κατανοείται από τα παιδιά μέχρι 7 ετών): είναι σημαντικό να καταλάβει ότι κάθε ζωντανός οργανισμός κάποια στιγμή πεθαίνει (συχνά πιστεύουν ότι όλοι οι άλλοι θα ζήσουν για πάντα και μόνο τα ίδια και τα αγαπημένα τους πρόσωπα θα πεθάνουν)

Παιδιά ηλικίας 5-10 ετών

Β. Συναισθηματικό επίπεδο (1 από 2)

Τα παιδιά που έχουν χάσει τον ένα γονέα μπορεί να παρουσιάσουν ένα χρόνο μετά το θάνατό του ποικίλα **συναισθηματικά** και **συμπεριφορικά** προβλήματα όπως:

- ✓ άγχος αποχωρισμού
- ✓ φοβίες
- ✓ κλοπές
- ✓ ελλιπή συγκέντρωση σε ποσοστό 50%.

Παιδιά ηλικίας 5-10 ετών

Β. Συναισθηματικό επίπεδο (2 από 2)

Ποσοστό 30% παρουσιάζει ανάλογα προβλήματα ακόμη και 2 χρόνια μετά

Τα περισσότερα παιδιά εκδηλώνουν **άγχος εγκατάλειψης**, που εμφανίζεται ως μια τάση έντονης προσκόλλησης στο γονέα που παραμένει στη ζωή

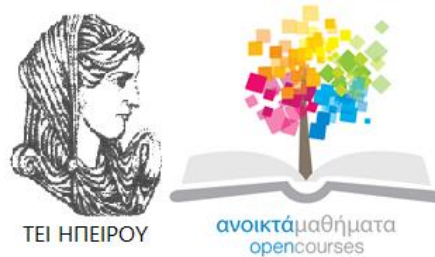
Προεφηβική- εφηβική ηλικία

Θάνατος αγαπημένου προσώπου \Rightarrow **αληθινή
εξέγερση**, η οποία προσδίδει ακόμα δραματικότερη
χροιά στην ερώτηση του εφήβου:

«Γιατί;»

Ο μεγαλύτερος κίνδυνος είναι :

- ★ η κατάθλιψη
- ★ οι αυτοκτονικές τάσεις

Αντιδράσεις & πιθανά προβλήματα

Πιθανά προβλήματα

Το παιδί που έχασε ένα γονέα μπορεί :

- Να νιώθει διαφορετικό από τους συνομηλίκους του
- Να φοβάται ότι θα χάσει και τον άλλο γονέα
- Να ανησυχεί για το ποιος θα το φροντίζει
- Να εμφανίζει προβλήματα συγκέντρωσης και μαθησιακές δυσκολίες
- Να εύχεται να πεθάνει για να ξανασυναντήσει το αγαπημένο του πρόσωπο
- Να κατηγορεί τον εαυτό του για το θάνατο του γονέα του

Οι αντιδράσεις του παιδιού στο θάνατο (1 από 2)

Οι συναισθηματικές αντιδράσεις του παιδιού ποικίλουν:

- Κλονισμός και άρνηση
- Θυμός
- Ενοχή
- Ζήλια
- Θλίψη και μοναξιά
- Έντονο άγχος
- Απόσυρση
- Υπερβολικές αντιδράσεις αποχωρισμού

Οι αντιδράσεις του παιδιού στο θάνατο (2 από 2)

- Κλάμα
- Επιθετική συμπεριφορά
- Προβλήματα ύπνου
- Διαταραχές στην πρόσληψη της τροφής
- Διαταραχές στον έλεγχο των σφικτήρων
- Άλλα σωματικά συμπτώματα

Ενημέρωση παιδιού για το θάνατο του γονέα

Πώς ενημερώνουμε ένα παιδί για το θάνατο του γονέα; (1 από 3)

Είναι σημαντικό να ενημερωθεί το παιδί **άμεσα**

Η καθυστέρηση ή η παροχή ψεύτικων πληροφοριών δημιουργεί σύγχυση, παρερμηνείες και φόβο

Η σιωπή αποξενώνει το παιδί από την υπόλοιπη οικογένεια

Χρησιμοποιούμε **συγκεκριμένες λέξεις** («πέθανε», «θάνατος») και όχι διφορούμενες, («χάθηκε», «έφυγε»), γιατί οδηγούν σε παρερμηνείες, ειδικά στα μικρότερα παιδιά

Πώς ενημερώνουμε ένα παιδί για το θάνατο του γονέα; (2 από 3)

«Τι είναι ο θάνατος;»

«Η καρδιά παύει να λειτουργεί, δε σκέπτεται, δεν αισθάνεται και έτσι.....»

Στόχοι:

1. να βοηθήσουμε το παιδί να καταλάβει την οριστική έννοια του θανάτου
2. να μοιραστούμε μαζί του θεωρίες και ανησυχίες, εφόσον μας ρωτήσει για το τι συμβαίνει μετά.....

Πώς ενημερώνουμε ένα παιδί για το θάνατο του γονέα; (3 από 3)

- Απαντάμε με ειλικρίνεια σε κάθε ερώτηση και ενημερώνουμε για το τι θα αλλάξει στη ζωή του από εδώ και πέρα
- Διαθεσιμότητα και υπομονή: τα παιδιά ρωτούν σε στιγμές που δεν είμαστε διαθέσιμοι ⇨ φοβούνται την απάντηση στα ερωτήματά τους

Τι επιτρέπεται να δει; (1 από 2)

Εξαρτάται από:

- ✓ την ηλικία του παιδιού
- ✓ την ικανότητά του να κατανοήσει την κατάσταση
- ✓ την ψυχοσυναισθηματική του ωριμότητα
- ✓ τη σχέση του με το θανόντα και πολύ περισσότερο
- ✓ αν το ίδιο το παιδί θέλει

Τι επιτρέπεται να δει; (2 από 2)

- Δε θα πρέπει να πιέζεται ή να ενοχοποιείται , αν δε θέλει να συμμετάσχει

- ΑΛΛΑ: ένα παιδί που θα ζητήσει να συμμετάσχει **πρέπει να είναι απόλυτα προετοιμασμένο**

Πότε προκύπτουν προβλήματα; (1 από 2)

1. Παράβλεψη - αγνόηση των αντιδράσεων
2. Απόκρυψη της αλήθειας
3. Δυσνόητες ερμηνείες
4. Η αντίδραση των γονέων αποτελεί αρνητικό πρότυπο
5. Κυριαρχία φαντασιώσεων
6. Έλλειψη υποστήριξης
(λόγω κατάθλιψης, θυμού ή άλλων δυσλειτουργικών αντιδράσεων του γονέα που παραμένει στη ζωή)

Πότε προκύπτουν προβλήματα; (2 από 3)

7. Προσωπικότητα:

Κάποια παιδιά είναι ανθεκτικά στο stress, άλλα ευάλωτα

8. Η εμπειρία του θανάτου:

Αν το παιδί ήταν παρόν, μπορεί να προκαλέσει συμπτώματα μετατραυματικής διαταραχής

Γενικοί στόχοι παρέμβασης

Γενικοί Στόχοι Παρέμβασης (1 από 2)

1. **Επιτρέψτε στο παιδί να θρηνήσει**
2. **Βοηθήστε το :**
 - να αποδεχτεί το γεγονός
 - να εκφράσει τα συναισθήματά του
 - να ζήσει χωρίς το αγαπημένο του πρόσωπο
 - να αποσαφηνίσει τις λαθεμένες αντιλήψεις
 - να αντιμετωπίσει τις αλλαγές που θα συμβούν

Γενικοί Στόχοι Παρέμβασης (2 από 2)

- 3. Βοηθήστε το να κατανοήσει το θρήνο του γονέα που παραμένει στη ζωή**
- 4. Διερευνήστε πώς σκέφτεται και αισθάνεται το παιδί (με τη ζωγραφική, το παιχνίδι, την αφήγηση ιστοριών)**

Ιδέες για τη στήριξη του παιδιού (1 από 4)

- Το παιδί να καταλάβει ότι δεν είναι κακό να γελά και να διασκεδάζει σε περίοδο πένθους
- Να συζητάμε ευθέως ζητήματα – ταμπού
- Ενθαρρύνουμε το παιδί να κατασκευάσει ένα αναμνηστικό
- Δημιουργούμε μαζί του εικονογραφικές ιστορίες

Ιδέες για τη στήριξη του παιδιού (2 από 4)

Διατήρηση της μνήμης του νεκρού

Συμμετοχή στα τελετουργικά μνήμης (θρησκεία)

Κράτηση αντικειμένων του εκλιπόντος

Συζήτηση των αναμνήσεων

Δραστηριότητες στη μνήμη του νεκρού

Ιδέες για τη στήριξη του παιδιού (3 από 4)

Επιστράτευση των φίλων

- Παρέα συνομηλίκων:
 - α. προσφέρει στιγμές ξέγνοιαστες και ευχάριστες
 - β. μπορεί να μοιραστεί και τις σκέψεις και τις ανησυχίες του

- Επένδυση σε νέες σχέσεις και αντίληψη της συνέχειας της ζωής

Ιδέες για τη στήριξη του παιδιού (4 από 4)

- Διατήρηση ακέραιων των συνηθειών

- Σταθερότητα στο καθημερινό πρόγραμμα διατροφής και ύπνου ⇔
 - α. προσαρμογή του παιδιού στη νέα κατάσταση και
 - β. ομαλή ανάπτυξη και εξέλιξή του

Οι επαγγελματίες υγείας

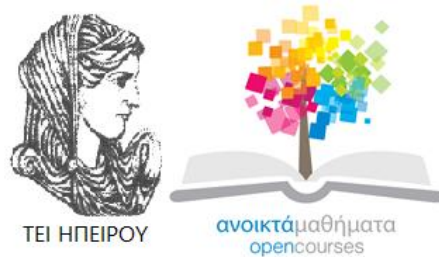
- Να είναι καλοί ακροατές
- Να δίνουν χρόνο στο παιδί να μιλήσει
- Να διαμορφώνουν μια ποιοτική σταθερή σχέση
- Να τονίζουν ότι αξίζει και είναι αποδεκτό, ακόμη κι όταν νιώθει απομονωμένο
- Να το στηρίζουν πρακτικά π.χ. σε μαθησιακές δυσκολίες

Πότε χρειάζεται παρέμβαση ειδικού (1 από 2)

1. Αν αρνείται να συζητήσει για το θανόντα για μεγάλο χρονικό διάστημα
2. Αν εκδηλώνει έντονο άγχος ή επιθετικότητα
3. Αν σωματοποιεί το πένθος (π.χ. πόνος στο στομάχι)
4. Αν εμφανίζει διαταραχές ύπνου ή όρεξης

Πότε χρειάζεται παρέμβαση ειδικού (2 από 2)

5. Αν είναι αποσυρμένο για μεγάλο χρονικό διάστημα
6. Αν εμφανίζει μαθησιακές δυσκολίες
7. Αν παρουσιάζει επίμονη τάση αυτομομφής και τάση αυτοκαταστροφής

Συμπερασματικά

Συμπερασματικά

Η διαδικασία του πένθους είναι μια επίπονη διαδικασία

Η εκπαίδευση στην απώλεια γίνεται στην παιδική ηλικία, μαθαίνοντας να επεξεργάζεται ψυχολογικά τα μικρά καθημερινά πένθη που βιώνει

Προϋπόθεση: Πρέπει πρώτα οι ενήλικες να μπορούν να επεξεργάζονται τις απώλειες

(Braque M.F., 2001)

Συμπερασματικά

Αξίζει να δώσουμε στα παιδιά και τους εφήβους
το μήνυμα ότι **μπορούν** να αντιμετωπίσουν τις
δυσκολίες της ζωής και πως αξίζει να ενημερώνονται
και να συμμετέχουν σε όσα συμβαίνουν

Βιβλιογραφία

Barque M.F.: Πένθος και υγεία. Άλλοτε και σήμερα. Εκδόσεις Θυμάρι, 2001

DiMatteo M.R. and Martin L.R.(2006) : Εισαγωγή στην Ψυχολογία της Υγείας. Επιστημονική Επιμέλεια: Φ. Αναγνωστόπουλος, Γ. Ποταμιάνος. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Herbert M.(2004): Τα παιδιά μπροστά στο πένθος και την απώλεια. Επιμέλεια: Β. Παπαδιώτη - Αθανασίου. Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα

Καραδήμας Ε. (2005): *Ψυχολογία της Υγείας. Θεωρία και Κλινική πράξη*. Αθήνα, Εκδ. Τυπωθήτω.

Νίλσεν Μ.: Τα Δώρα του Κυρ - Μενέλαου . Εκδόσεις ΜΕΡΙΜΝΑ, 2004

Νίλσεν Μ.: Μα που πήγε η Χρυσούλα; Εκδόσεις ΜΕΡΙΜΝΑ, 2011.

Kubler-Ross E. : On death and dying. Simon and Schuster 1969, 1997

Παυλίδης Ν. (2004): Ογκολογία εφήβων και νεαρών ενηλίκων. Ιατρικές εκδόσεις Πασχαλίδης

Παπαδάτου Δ. και Αναγνωστόπουλος Φ.(1995): *Η ψυχολογία στο χώρο της υγείας*. Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα

Παπαδάτου Δ. και Αναγνωστόπουλος Φ.(2012): *Η ψυχολογία στο χώρο της υγείας*. Εκδόσεις Παπαζήση

Rainbault G. (1996): Το παιδί και ο θάνατος. Εκδόσεις Κέδρος.

Σημείωμα Αναφοράς

Copyright Τεχνολογικό Ίδρυμα Ηπείρου. <Βασιλική Σιαφάκα>. <Ψυχολογία της Υγείας>.

Έκδοση: 1.0 <Ιωάννινα>, 2015. Διαθέσιμο από τη δικτυακή διεύθυνση

<http://oc-web.ioa.teiep.gr/OpenClass/courses/LOGO139/>

Σημείωμα Αδειοδότησης

Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά Δημιουργού-Μη Εμπορική Χρήση-Όχι Παράγωγα Έργα 4.0 Διεθνές [1] ή μεταγενέστερη. Εξαιρούνται τα αυτοτελή έργα τρίτων π.χ. φωτογραφίες, Διαγράμματα κ.λ.π., τα οποία εμπεριέχονται σε αυτό και τα οποία αναφέρονται μαζί με τους όρους χρήσης τους στο «Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων».

Ο δικαιούχος μπορεί να παρέχει στον αδειοδόχο ξεχωριστή άδεια να χρησιμοποιεί το έργο για εμπορική χρήση, εφόσον αυτό του ζητηθεί.

[1] <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.el>

Τέλος Ενότητας

Επεξεργασία: <Κωνσταντίνος Δρόσος>
<Ιωάννινα>, 2015

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

